

УДК – 811.111:81'37:81'367.7

Ю. Г. Ковбаско

ТРАНСПОЗИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИСЛІВНИКІВ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ

У сучасній лінгвістиці категорії часу, простору та руху завжди розглядаються як певна єдність, у межах якої час – «базова категорія світу», «найважливіший фактор існування світу та людини» [1, с. 6].

Актуальність дослідження полягає у тому, що категорія темпоральності стає одним із факторів, які сприяють концептуалізації світу людиною та формуванню мовцем власної картини світу. Необхідність вивчення категорії часу у рамках когнітивного напрямку лінгвістики обумовлюється можливістю описати часові уявлення носіїв різних мов як елемента національної мовної картини світу [2, с. 149]. Дослідження категорії темпоральності, що є універсальною мовною категорією і співвідноситься з системою будь-якої мови, на думку Ю. С. Степанова, дасть змогу осмислити ідею часу шляхом аналізу різноманітних темпоральних слів і їх функціональних особливостей [3, с. 257], а отже шляхом вивчення лексичних, граматичних та структурних репрезентантів категорії темпоральності в мові.

Темпоральність, за О. В. Бондарком, – це «функціонально-семантична категорія, що виражає сутність фізичного і філософського аспектів часу та реалізується різними мовними засобами вираження часу: сукупністю граматичних, лексичних і комбінованих засобів, де ядром темпоральності є граматичний час» [4, с. 19].

Метою статті є вивчення транспозиційного потенціалу прислівників темпоральності, як одного з мовних засобів вираження категорії часу у системі мови, що сприятиме подальшому аналізу транспозиційних можливостей частин мови в авторському дискурсі.

Аналіз прислівників темпоральності проводиться в рамках функціонально-семантичної граматики О. В. Бондарка [5, с. 24], теорії «системної категоризації» М. М. Болдирєва [6, с. 115], поняття лінгвістичної антропоцентричності, когнітивного і комунікативного аспектів мови. Таке поєднання функціонально-семантичного і лінгвокогнітивного аспектів дасть змогу розширити і доповнити загальну парадигму засобів темпоральної картини як мовця, так і соціуму.

Дослідження прислівників темпоральності відбувається на основі 85 одиниць отриманих шляхом вибірки з 3788 прислівників. У вибірці не враховувалися ступені порівняння прислівників: *later* тощо, прислівники із уточненням періодичності: *annually* тощо, прислівники, що позначають дні та час доби: *tomorrow*, *tonight*, однак до уваги брались одиниці-репрезентанти кожної із вищеназваних груп.

Антропоцентричність сучасних лінгвістичних досліджень визначає положення мовця у просторі та часі як своєрідну точку відліку, що є центральною у процесі аналізу прислівників темпоральності. Зауважимо, що адverbіальні засоби вираження темпоральності утворюють категорію адverbіальної темпоральності [7, с. 43], яка, вирізняє власні субкатегорії. Прислівники темпоральності можна розподілити за дейктичним принципом – наближеність до мовця у межах часової шкали – на дві основні субкатегорії «ближньої» та «дальньої» темпоральності. Водночас, існують прислівники з невизначеною семантикою, що утворюють допоміжну субкатегорію «змішаної» темпоральності та які, мають здатність переходити до субкатегорій «ближньої» чи «дальньої» темпоральності. Виокремлено прислівники «універсальності», які формують другу допоміжну субкатегорію, та чия наближеність до мовця є завжди сталою. Цей феномен пояснюється «антропоцентричними обмеженнями», що чітко визначають положення цих прислівників у відношенні до мовця як однаково наближених чи віддалених від нього і «лексико-семантичними обмеженнями», які фіксують значення прислівників як узагальнююче. Таблиця №1 відображає поділ прислівників темпоральності на субкатегорії.

Таблиця №1

Прислівники категорії темпоральності

<i>ScoDT</i>	<i>ScoNT</i>	<i>ScoMT</i>	<i>ScoUT</i>
afterwards first erst away since distantly forth forward then previously later tardily remotely once eventually anticipatorily antecedently beforehand subsequently	actually now already instantly forthwith just directly presently soon yet immediately hitherto meanwhile still scarcely offhand at once momentarily about incontinently nearly promptly instantaneously outright almost straight (away)/(off) right away approximately	before last early over finally next together formerly after recently	endlessly agelessly always minutely eternally never ever constantly rarely occasionally often frequently usually systematically generally sporadically infrequently simultaneously continually normally perennially regularly periodically seldom today sometimes now-and-then perpetually
19	28	10	28

У Таблиці №1 запропоновано поділ прислівників темпоральності на 4 субкатегорії, а саме: «дальньої» темпоральності, що містить 19 одиниць, «ближньої» – 28 одиниць, «змішаної» – 10 одиниць, «універсальної» – 28 одиниць. З огляду на антропоцентричний характер

мови необхідним є введення центральної точки на часовій шкалі – одиниці по відношенню до якої розташовуються темпоральні прислівники. Такою одиницею є мовець. На Рисунку 1 наведено графічне розташування мовця та прислівників категорії темпоральності.

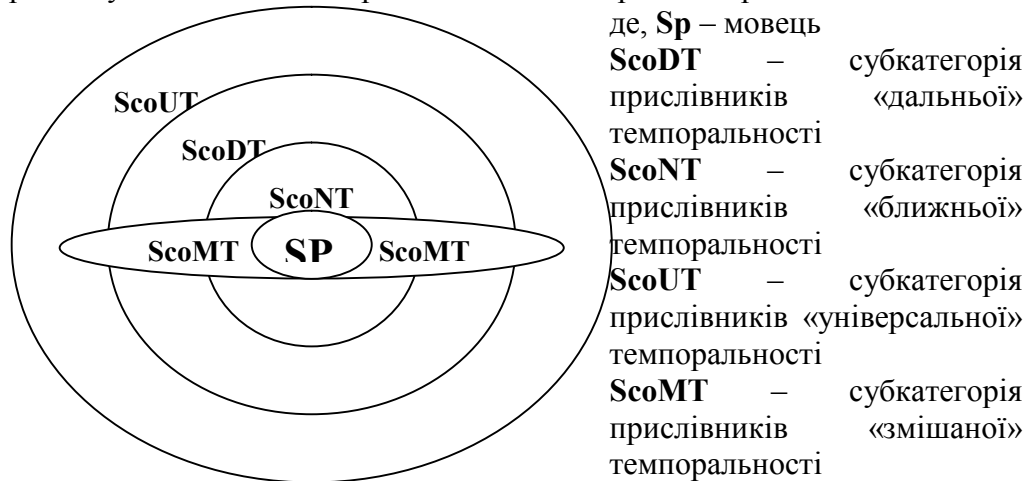

Рис. 1. ЛСП прислівників темпоральності

Аналізуючи Рисунок 1 відзначимо, що ядром ЛСП виступає мовець, що є центральною точкою на шкалі часового відліку та одиницею по відношенню до якої розташовуються прислівники темпоральності. Субкатегорія прислівників «ближньої» темпоральності утворює навколо ядерну зону, «дальньої» темпоральності – ближню периферію, а «універсальної» темпоральності – дальню периферію, визначення якої є відносним, оскільки прислівники цієї субкатегорії займають узагальнююче положення щодо мовця та охоплюють всю часову шкалу. Прислівники «змішаної» субкатегорії можуть належати як до навколо ядерної зони, так і до ближньої периферії, що зумовлено їхньою невизначеною семантикою.

Відзначимо здатність прислівників «змішаної» темпоральності до «міжсубкатегоріальної» транспозиції, де вони набувають характеристик субкатегорій «ближньої» чи «дальньої» темпоральності, й, відповідно, переходять у них, див. приклади 1-2.

1) «... *there was a settled attack, something like what they called formerly a "nervous fever"*. [8]

У прикладі 1 прислівник «змішаної» темпоральності *formerly* використовується у межах субкатегорії «ближньої» темпоральності, оскільки описує явище, що знаходиться близько до мовця у часовому континуумі.

2) *Martin, formerly editor of Arts magazine, is a trained art historian.* [8]

Прислівник *formerly* у прикладі 2 вказує на посаду, яку колись обіймав герой твору, тобто прислівник субкатегорії «змішаної» темпоральності переходить у субкатегорію «дальньої» темпоральності.

Явище «міжсубкатегоріальної» транспозиції спостерігається виключно серед прислівників «змішаної» темпоральності. Прислівники субкатегорій «ближньої» та «дальньої» темпоральності мають чітко

визначену семантику і не переходять із однієї субкатегорії в іншу, однак їм притаманна семантична градація у межах власної субкатегорії, див. приклади 3-4.

3) *We asked you what we should do, and **now** we're doing it.* [8]

У прикладі 3 розглядається прислівник субкатегорії «ближньої» темпоральності *now*, що вказує на час дії, яку виконує мовець. Дія позначена прислівником є наближеною до мовця у часовому просторі.

4) *The reason I asked you **just now** what you planned to do was that Laura, my sister – you remember her, don't you?* [8]

У прикладі 4 прислівник субкатегорії «ближньої» темпоральності *now* завдяки інтенсифікатору *just*, що належить до тієї ж субкатегорії, вказує на дію, яка щойно відбулась перед моментом мовлення. У цьому випадку спостерігається «інтерсубкатегоріальної» транспозиції – градація прислівників у межах єдиної субкатегорії.

Прислівники «універсальної» темпоральності, на противагу прислівникам інших субкатегорій, несуть узагальнене семантичне значення, стали відповідно до інтенцій мовця, що позбавляє ці прислівники транспозиційного потенціалу та обмежує їх функціонування виключно власною субкатегорією, див. приклади 5-6.

5) *Mrs Thatcher has **always** realized that her power base lay with back-benchers and has tried to be accessible to them.* [8]

6) *Owls **nearly always** take prey smaller than themselves without dismembering them.* [8]

Приклади 5-6 вказують на те, що незалежно від часових форм та інтенсифікаторів прислівники субкатегорії «змішаної» темпоральності не вказують на визначене співвідношення між мовцем та дією, а тільки узагальнюють його і відстань між мовцем та дією, яку характеризує прислівник, залишається незмінною, а отже прислівники «змішаної» темпоральності не набувають транспозиційного матеріалу.

Отже, прислівникам «ближньої» та «дальньої» темпоральності притаманна «інтерсубкатегоріальна» транспозиція, прислівникам «змішаної» темпоральності – «міжсубкатегоріальна». Прислівники «універсальної» темпоральності позбавлені транспозиційних можливостей. Якщо «міжсубкатегоріальна» транспозиція можлива при відсутності чіткого семантичного центру (лексико-семантичного ядра) субкатегорії, то «інтерсубкатегоріальна» транспозиція відбувається саме завдяки наявності єдиного семантичного центру. Такими лексико-семантичними ядрами для субкатегорії «ближньої» та «дальньої» темпоральності є прислівники *now* і *then* відповідно, про що свідчать дослідження Ю. Д. Апресяна, який вказує на існування «класичних дейктичних слів: тут-там, зараз-тоді, цей-той, ось-он, я-ти» [9, с. 630]. З метою аналізу семантичних зв'язків, що існують у субкатегоріях «ближньої» та «дальньої» темпоральності для кожної з них було побудовано лексико-семантичні графи.

Лексико-семантичний граф now.

ЛСГ *now* побудований на основі зв'язків, що існують між центральною лексемою *now* та прислівників субкатегорії «ближньої» темпоральності (див. Табл. 1).

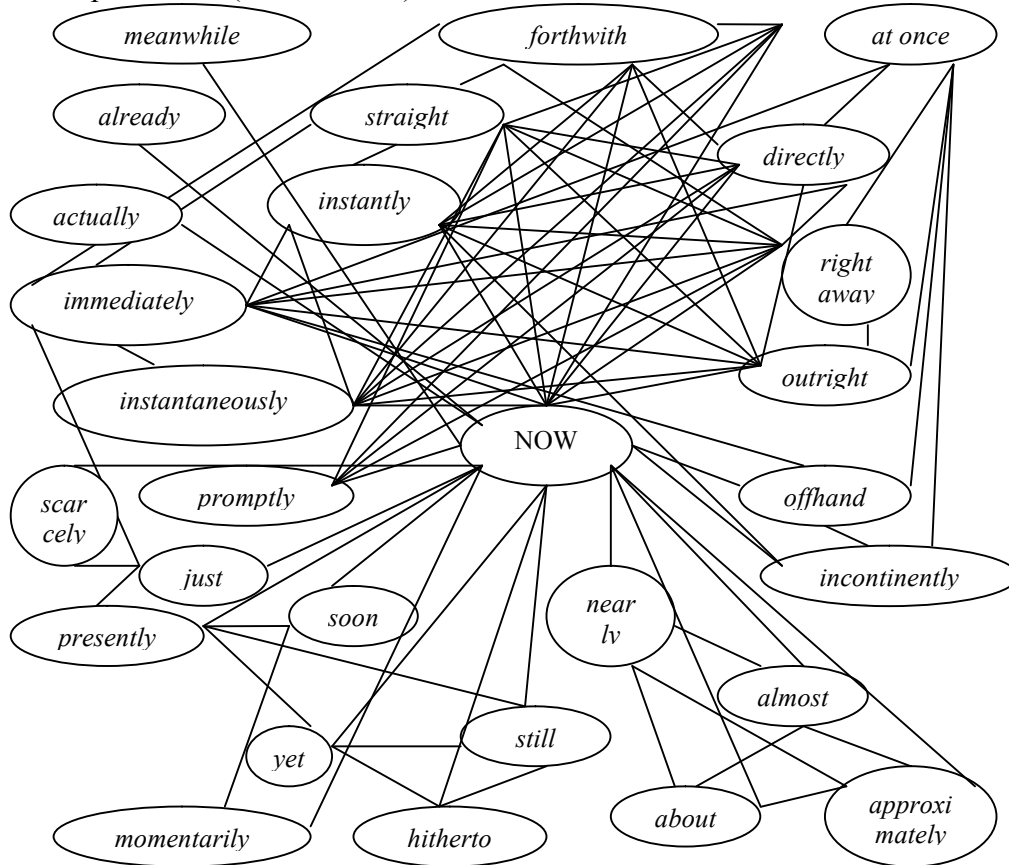

Рис. 2. Лексико-семантичний граф *now*

ЛСГ *now* характеризується високим рівнем складності, що проявляється у наявності п'яти лексико-семантичних груп всередині графа, три з яких представлені тільки суб'ядрами: 1) *already*, 2) *actually*, 3) *meanwhile*; однієї групи з чотирма суб'ядрами: 4) *approximately-nearly-almost-about*; та групи з 20 суб'ядрами: *instantly, forthwith, directly, just, presently, immediately, soon, yet, at once, hitherto, incontinently, still, instantaneously, promptly, offhand, outright, momentarily, straight (away)/(off), right away, scarcely* та у значній кількості прямих зв'язків між лексемами. Ми вважаємо можливим аналіз цих прислівників у межах одного ЛСГ, оскільки вони поєднані прямими чи опосередкованими зв'язками. Прямий зв'язок спостерігається між ядром графа *now* та кожною із лексем зокрема. Опосередкований зв'язок реалізується двома шляхами, наприклад зв'язок між лексемами *still* й *instantaneously* (див. Рис. 2) відбувається через ядро *now* або через проміжні ланки – *presently, just* та *immediately*. Надзвичайно складними є прямі зв'язки між рядом окремих лексем, а саме: *at once, directly, forthwith, immediately,*

instantaneously, instantly, outright, right away, straightaway. Це все вказує на значний транспозиційний потенціал прислівників «ближньої» темпоральності у межах їх субкатегорії.

Лексико-семантичний граф *then*.

ЛСГ *then* відображає зв'язки, що існують між центральною лексемою *then* та прислівниками субкатегорії «дальної» темпоральності у мові (див. Табл. 1).

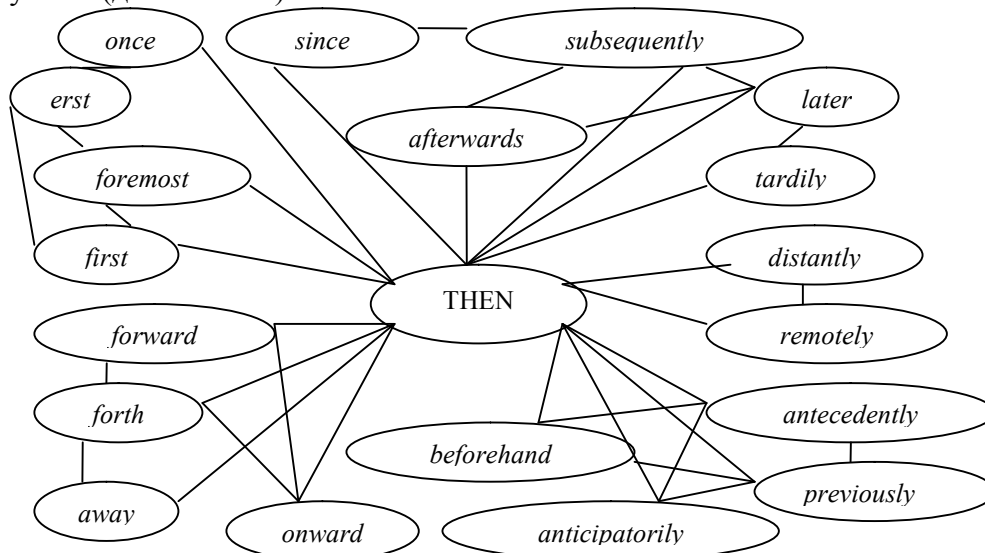

Рис. 3. Лексико-семантичний граф *then*

На відміну від ЛСГ *now* ЛСГ *then* характеризується наявністю декількох лексико-семантичних груп, між якими має місце тільки опосередкований зв'язок, з проміжною ланкою у вигляді ядра графа (див. Рис. 3.) ЛСГ *then* складається з п'яти основних лексико-семантичних груп. У першій групі виокремлено п'ять суб'ядер, які утворюють єдину групу. По чотири суб'ядра містять групи: *away-forth-forward-onward*, *antecedently-anticipatorily-previously-beforehand*, *once-erst-foremost-first*. Третя група містить два суб'ядра: *distantly-remotely*. Існування декількох відокремлених лексико-семантичних груп знижує та звужує транспозиційні можливості прислівників субкатегорії «дальної» темпоральності, оскільки проблематично говорити про міжгруповий перехід прислівників, які не мають прямих точок дотику, а поєднуються тільки опосередкованим зв'язком – за участі ядра субкатегорії.

Отже, прислівники темпоральності в англійській мові поділяються на субкатегорії: «ближньої», «дальної», «змішаної» та «універсальної» темпоральності та характеризуються різними рівнями «міжсубкатегоріальної» чи «інтерсубкатегоріальної» транспозиції.

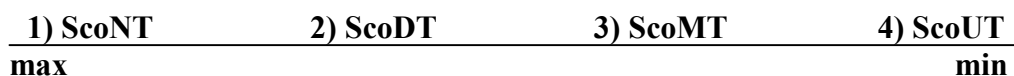

Рис. 4. Шкала транспозиційності прислівників темпоральності

Так, найбільший транспозиційний потенціал закладений в прислівниках «ближньої» темпоральності, що зумовлено наявністю великої кількості прислівників, які входять до даної субкатегорії, а також складністю зв'язків як між суб'ядрами, так і у межах кожної з груп. У меншій мірі «інтерсубкатегоріальна» транспозиція притаманна прислівникам субкатегорії «дальньої» темпоральності. Меншим транспозиційним потенціалом характеризуються прислівники субкатегорії «змішаної» темпоральності, який проявляється шляхом «міжсубкатегоріальної» транспозиції. Прислівники «універсальної» темпоральності позбавлені транспозиційних характеристик.

Перспективним видається подальше дослідження транспозиційних можливостей інших частин мови та визначення їхнього рівня транспозиційного потенціалу в залежності від регістру дискурсу.

Список використаної літератури

- 1. Гильфанова Д. Р.** Темпоральность художественного текста (на материале английского и татарского языков) : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Д. Р. Гильфанова. – Тюмень, 2005. – 20 с.
- 2. Синкевич Д. А.** Категория темпоральности в лингвофилософском освещении / Д. А. Синкевич // Вестник ЧГУ. – Челябинск, 2009. – С. 148 – 152.
- 3. Степанов Ю. С.** Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – С. 248 – 268.
- 4. Бондарко А. В.** Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко, Е. И. Беляева – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
- 5. Бондарко А. В.** К теории поля в грамматике – залог и залоговость / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – М. : ИЯ РАН, 1972. – № 3. – С. 20 – 25.
- 6. Болдырев Н. Н.** О функциональной категоризации языковых единиц / Н. Н. Болдырев // Категоризация мира : Пространство и время : материалы науч. конф. – М. : «Диалог-МГУ», 1997. – С. 114 – 116.
- 7. Всеволодова М. В.** Функционально-семантические поля и функционально-семантические категории (К вопросу о структуре содержательного пространства языка) / М. В. Всеволодова // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 34 – 43.
- 8. British National Corpus** : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
- 9. Апресян Ю. Д.** Интегральное описание языка и системная лексикография. Избранные труды. / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. II. – 766 с.

Ковбаско Ю. Г. Транспозиційний потенціал прислівників темпоральності

Стаття присвячена аналізу транспозиційних можливостей прислівників темпоральності. Наведено класифікацію прислівників часу на чотири загальні субкатегорії «дальньої», «ближньої», «змішаної» та «універсальної» темпоральності. Змодельовано лексико-семантичні

графи для дейктичних центрів «now» і «then» субкатегорій «ближньої» й «дальньої» темпоральності. Запропоновано опис двох типів транспозиційності темпоральних прислівників – «міжсубкатегоріальної» та «інтерсубкатегоріальної». Визначено транспозиційний потенціал кожної з субкатегорій в системі англійської мови.

Ключові слова: транспозиція, субкатегорії «дальньої», «ближньої», «змішаної», «універсальної» темпоральності.

Ковбаско Ю. Г. Транспозиционный потенциал наречий темпоральности

Статья посвящена анализу транспозиционных возможностей наречий темпоральности. Проведено классификацию наречий времени на четыре общие субкатегории «дальней», «ближней», «смешанной» и «универсальной» темпоральности. Смоделировано лексико-семантические графы для дейктических центров «now» и «then» субкатегорій «ближней» и «дальней» темпоральности. Предложено описание двух типов транспозиции темпоральных наречий – «междусубкатегориальной» и «интерсубкатегориальной». Определён транспозиционный потенциал каждой из субкатегорій в системе английского языка.

Ключевые слова: транспозиция, субкатегория «дальней», «ближней», «смешанной», «универсальной» темпоральности.

Kovbasko Yu. H. Temporal Adverbs' Transposition Potential

The present paper is focused on the analysis of temporal adverbs' transposition potential. The temporal adverb classification into four general subcategories of «distant», «nearby», «mixed» and «universal» temporality has been suggested. Lexico-semantic graphs for deictic centres «now» and «then» of the temporal adverbs' subcategories of «nearby» and «distant» temporality have been modeled. The description of two temporal adverbs' transposition types – «amongst subcategorical» and «intersubcategorical» has been suggested. Transposition potential of each subcategory in the system of the English language has been defined. It was proved that the adverbs from the subcategory of «nearby» temporality possess the highest degree of temporal potential presented by «intersubcategorical» transposition. Adverbs that belong to the subcategory of «distant» temporality acquire the second place. Adverbs from the subcategory of «mixed» temporality are characterized by «amongst subcategorical» transposition and take the third place on the transposition scale. Adverbs of «universal» temporality lack for transposition abilities due to «anthropocentric» and «lexico-semantic» restrictions.

Key words: transposition, subcategory of «distant», «nearby», «mixed», «universal» temporality.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2013 р.

Прийнято до друку 30.05.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Михайленко В. В.